

PULA IMVUILA

>> GROWING FOOD >> GROWING PEOPLE >> GROWING PROSPERITY >>

FEPERWARE
2019

TAOLO YE BOTSE = peakanyo & nako ya maleba

Kgatišopaka ya Grain SA ya
batšweletši ba ba hlabologago

Bala ka gare:

04 | Tsebišo ka papatšo
ya puno ya gago

06 | Ee, diriša kapetlele
e šele, eupša...

07 | Motsotswana wa tumišo,
lephelo la peakanyo

Go kile gwa ba molemi. E be e le molemi wa kgontho. O ile a buna di-puno tše botse le ge mabaka e be e le a a hlohlago. Tšatši le lengwe moagišani a mo kgopela gore a utolle sephiri sa gagwe. Molemi a no mo fetola ka go re: "Ngwagola ke breakantše e ke lenyaga e tlo ba ngwaga wo boima, ka loga maano a a ka ntlišetšago katlego le ge mabaka e ka ba a a hlohlago."

Lefaseng la rena go bonala maemo a a makatšago a klimate ye e sa tlwaelegago. Maemo a re lemago go ona mehleng ye ga se ao bagologolo ba rena ba bego ba a tlwaetše kgale. Mokgwa o nnoši wo re ka kgonthišago totodijo ka wona ke go ikamantšha le mabaka a! Re swanetše go itokišetša maemo a a fapafapanego le ka moo re ka tšweletšago dijo seemong se sengwe le se sengwe.

MANTŠU A A TŠWAGO GO... *Graeme Engelbrecht*

Na tše o ka di dirago ka mokgwa wo o fapanago le wa pele ke dife? Ye ke potšišo ye re swanetšego go ipotšiša yona.

Dibjalo tša rena di swanetše go thoma go bontšha bokgoni bja tšona. Goba di a re thabiša goba di a re nyamiša, tlhago ya rena balemi ke go kaonafatša goba go tiša tše re di dirago. Mo lebakeng le, mola o sa eelwa gabotse mešomo yohle ye o e phethilego, ke nako ya go lebelela morago le go hlopholla diphetho tša mošomo wa gago ka go lemoga nneta le ka go se iphore, ke moka wa akanya dikgatothwi tše o ka di tšeago go kaonafatša dibjalo tša gago. Iša mahlo go baagišani le bagwera ba gago – bona ba dirang? Eya matšatšing a balemi, botšiša bao o hlomphago dikgopolo tša bona.

Ge o se wa boloka bohlatsé ka tše o di dirilego go fihla moo o lego gona, o swanetše go dira bjalo ka go ngwala matšatšikgwedi le ditiro, le ge e le tše o ka nyakago go di dira go kaonafatša tša pele. Ngwala tsebišo, dikeletšo goba data ya thekniki ye o e kgobokantšego. Ka tsela ye o tla ba o thomile go loga maano a gago malebana le sehla se se tlago go kaonafatša goba go katološa tše o bego o di dira.

Ge o beakantše leano, tše di boletšwego ka godimo di tla go thuša go thoma gonabjale go le phethagatša, mme ga e sa le kgopolu goba kakanayo fela. Kgonego ya go phethagatša le go latela leano la gago e tla gola, mme se se go fa seo o ka lekolago tšwelopele ka sona le go fetola leano la gago moo go nyakegago.

Go ithuta ka diphoso tša gago le go kaonafatša dilo go ya ka thuto ye, go kgonega fela ge o dumela diphoso tše le go hwetša mokgwa wo mongwe wo mokaone wa go phetha dilo tše o bego o di dira – bohlokwa ke go kgonthiša go diriša mokgwa wo mokaone wo go ya pele.

Taolo ye botse = peakanyo & nako ya maleba

Ge o le molemi o swanetše go beakanya ka phethego go kgona go kgotlelala kgwebong! Molemi yo a tšweletšago dibjalo o swanetše go dula a gopolela pele ka go se kgaotše. Ešitago le ge o swaragane le go buna gonabjale, o swanetše go ba o šetše o akanya dibjalo tše o tlago di bjala sehla se se tlago. Eupša, se no tlologa maano a gago e le dikgopolo fela, a ngwale.

Dikeletšo tše di ka go thušago go phetha dipeakanyo tše di kgontšhago

Thoma ka go reela tšhemo ye nngwe le ye nngwe leina goba khouto. Se fetole leina goba khouto ye. Go ya ka leina la tšhemo, ngwala seemo se se dutšego tšhemong yeo, mohlala: go bjetšwe lehea; tšhemo e laditšwe; go bjetšwe sonoplomo. Bjale tšwela pele o ngwale dintlha tše di itšego tše di amago tšhemo ye e itšego, go swana le palo goba kemo ya dibjalo; tirišo ya dikhemikhale; monontšha; bjalogjalo.

Ka go dira bjalo o thea mokgwa wa go lekanya tšhemo ye nngwe le ye nngwe gore o kgone go lota tshepelo le bokgoni mašemong ohle go ya pele. Se se tla go dumelala go beakanya le go dira diphetholo malebana le dinyakwapšalo tša ngwaga wo o tlago. Diphetholo tše di tla ba di theilwe godimo ga diphetho tša ngwaga wa go feta, mme o swanetše go di dira o dutše o šeditše diphethologano tše di bonalago mašemong ka bophara. Ebile o ka lemoga gore mokgwa wo o go thuša go fokotša ditshenyegelo ka ge bjale o tla ba o phetha diotara tša gago go ya ka dinyakwa tša tšhemo ye nngwe le ye nngwe ye e itšego.

Swara pukutšatši o sepele le yona nako le nako. Ngwala ditiro tšohle tše o swaraganego le tšona letšatši le letšatši.

“Ge o le molemi o swanetše go beakanya ka phethego go kgona go kgotlelala kgwebong.

Se ſaetše go swara pukutšatši ye o sepelago le yona nako le nako. Ngwala ditiro tšohle tše o swaraganego le tšona le ge e le peakanyo ya gago ya letšatši le letšatši. O ka fela o fetola maano a gago, ga go na molato, eupša o swanetše go boloka bohlatsé ge o dirilego.

Go na le dintlha tše di fapafapanego tša kgwebo ya gago tše di tla nyakago šedi ye e itšego, le moo go nyakegago peakanyo

ye e kgontšhago e sa le ka pela. Tšona ke tše di latelago:

- **Tshepelo ya kheše le ditekanyetšo** – o swanetše go tseba seemo sa letlotlo la gago ka bottalo go kgona go beakanyetša sehla se se tlago. Ka go tseba seemo sa letlotlo la gago o ka kwešiša bokaone seo o ka se kgonago ngwageng wo o tlago. Go feta fao se se tla go fa nako ya go loga maano le go phetha dipeakanyo le panka goba mekgatlo ye mengwe ya letlotlo ge go nyakegago. Tekanyetšo ye e hlamilwego gabotse e thuša kudu go tiša tshepo ya bao ba ka akanyago go bea tšelete kgwebong ya gago.

O swanetše go tseba maemo a letlotlo la gago ka botlalo go kgona go beakanyetša sehla se se tlago.

- **Dinyakwapšalo** – bjalo ka mo re boletšego pejana, ge o na le leano le lebotse le gona o tseba gabotse ditiro tše di nyakegago tšhemong ye nngwe le ye nngwe, le ge e le dibjalo tše o tlogo di bjala le gona kae, o tla kgona bokaone go beakanya dinyakwapšalo tša gago ka nepagalo. Ge o phethile tše le gona ditekanyetšo tša gago di lokile gabotse, mohlamongwe o tla kgona go otara dinyakwapšalo tša gago ka nako.
- **Dinyakwa mabapi le mošomo** – mošomo ke ntsha ya bolemi yeo e ka hlolago ditshenyegelo tše kgolokgolo, eupša ga re e akanye gabotse ka mehla. Ka tlwaelo dinyakwa tša rena malebana le mošomo di golela godimo kudu ka nako ya kalokano. Leka go akanya dinyakwa tša gago tše di amago bathwalwa ba sehla ka nako, le go kwana le bona pele ga nako gore ba fihle ka nako yeo o ba nyakago. Rerišana dipeelano tša thwalo le bona pele ga mathomo a sehla go phema diphapang tše di ka hlolegago go ya pele.

“ Leano ke le lebotse fela
ge le dirišwa le gona le
phethagatšwa gabotse.

- **Ditlhamo tše di nyakegago** – tseba bokgoni bja gago go ya ka ditlhamo tše o nago le tšona. Se leke go phetha tše o ka se di kgonego. Go feta fao go bohlokwa go akanyetša pele mabapi le tlhokomelo ya tšona le go kgonthiša gore ditlhamo tša gago di mae-mong a mabotse pele ga ge sehla se thoma.
  - **Nako** – nako e bohlokwa go fetiša. Ge o na le leano le lebotse le gona o itokišeditše mabaka a a fapafapanego, o tla ba mae-mong a makaone a a tla go kgontšago go phethagatša bofelo bjo bo atlegilego, go swana le molemi wa kgonthe yo re boletšego ka yena mathomong a taodišwana ye.
- Leano ke le lebotse fela ge le dirišwa le gona le phethagatšwa gabotse. Se itshwenye go loga maano ge o sa ikemišetše go diriša maano ao. Go kaone go gopolela pele le go dira maitekelo ao a tlogo go hlolela dipuno ka moso.

Taodišwana ye e ngwadilwé ke Gavin Mathews,
Setsebi sa Taolo ya Tikologo. Ge o nyaka tsebišo ya
go feta ye, romela imeile go gavmat@gmail.com.

Tsebišo ka PAPATŠO YA PUNO YA GAGO

Taodišwaneng ye re tīlo bolela ka bohlokwa bja papatšo ya mabele. Gape re hlaola maano ao balemi ba ka a dirišago go itlhamela maano a bona a papatšo.

Papatšo ke phethagatšo ya ditiro tšohle tša kgwebo tše di amegilego tshepelong ya diphahlo le ditirelo (mo di ama lehea) go iloga tšweletsong ya tšona go ya moo di felelago diatleng tše baj.

Go bohlokwa go lemoga gore dihlopha tše di fapanago ka kgahlego ya tšona di lebelela papatšo ka go fapano. Baji ba nyaka ditšweletšwa tše ba di ratago ka theko ya fase ye e kgonegago; balemi bona ba nyaka poelo ya godimo ye e kgonegago. Se se ka hlola phapang gare ga batšweletši le baj, goba mo re ka re bašidi ba lehea. Batšweletši ba lehea le ge e le bašidi ba lona ba angwa ke mmaraka wo o fetofetogago le gona o huetšwago ke dintlha tše mmalwa tše ba sa kgonego go di laola. Go na le didirišwa (dithulusi) le maano a papatšo a a fapanego ao balemi le bašidi ba ka itšireletšago (*hedge*) ka ona go ditheko tše di fetogago.

Tlhamo le tirišo ya maano a papatšo a a akaretšago, ke kgato ye bohlokwahlkwa theong ya kgwebotemo ye e hlolago poelo. Maano a papatšo a tla go thuša go tše diphetlo tše di lebanego mabapi le papatšo (*rational marketing decisions*), seo se tla go dumelago go laola diphetogo tše di hlolegago dithekong (*price risk*) le go kaonafatša poelo mmarakeng (*market returns*). Go bapatša ka katlego molemi o swanetše go dula a tseba le go dumela go fetola tebelelo ya gagwe (*remain flexible*).

Dipoelo (*profit margins*) di gatelelwka ka go se kgaotše mme bao ba laolago dikgonagakotsi ke bona ba tla kgonago go kgotlelela. Go kgona go ba le leano la papatšo ya mabele le le fapantšitšwego, molemi o swanetše go kgona go fetoga le mebaraka. Papatšo ga e no thoma lefelong la thekišo (*point of sale*).

Go bohlokwa go fetiša gore o diriše leano la papatšo le le beilwego, ka boitshwaro le ka go se fapoge, go šikologa kgonagakotsi ye e sa nyakegego malebana le theko. Go dula o tseba tše mmaraka go ka thuša go kgonthiša tsenelo ya tsebišo ye e nyakegago go ikhola ka tshepelgo (tthatlogo) ya theko. Go feta fao leano la papatšo le swanetše go lekolwa le go fetolwa ka tekanelo go ya ka phetogya maemo a phepo le nyako.

Maano a papatšo ao a ka dirišwago ke batšweletšamabele

Buna mabele o a boloke dipolokeleng tše koporasi go a rekiša ka morago ge theko e hlatloga

Mohola wa mokgwa wo ke gore motšweletši a ka holwa ke tthatlogo ya ditheko ka morago go ya ka dintlha tše di amago phepo le nyako. Le ge go le bjalo, poelamorago ke gore ga go na tšireletšo go

kgonagakotsi malebana le theko le gore go na le ditshenyegelo tše poloko, moo tshwaro ya mabele le tefo e lego dintlha tše bohlokwa.

Dikontraka tše pele ga puno tše di šomago ka moso

Kontraka ye e šomago ka moso (*forward contract*) e ka hlašwa ka go re ke kwano gare ga batho ba babedi goba gare ga motho le mo-kgatlo (*two parties*) go reka goba go rekiša letlotlo (*asset*) la mohuta ofe le ofe ka nako ye e itšego ka moso. Mohola wa kontraka ya mohuta wo ke gore e thuša go laola le go šireletša (*hedge*) molemi go kgonagakotsi malebana le theko. Go ya ka mohuta wa kontraka, go ka ba le poelamorago ya gore molemi ga a holege ge theko e hlatloga. Go feta fao molemi o tlamegile go tlišetša moreki bokaalo bjoo bo šireleditšwego ka mokgwa wo, seo se godišago kgonagakotsi ye e ka huetšago molemi gampe tšeletsong ya dibjalo tše (*vulnerability towards production risk*).

Buna o boloke mabele polokeleng ya gago

Mehola ya go ba le polokelo ya gago ke gore ga o lefe ditshenyegelo tše poloko le gona motšweletši a ka holwa ke tthatlogo ya ditheko ka morago

ge dintlha tše phepo le nyako di thabiša. Ka lehlakoreng le lengwe lepheko e ka ba go hloka tšelete ya go aga polokelo ya gago.

Buna o boloke mabele mekotleng ya polokelo

Mohola wa mokgwa wo ke gore molemi o kgona go boloka tšelete ka go se lefe ditshenyegelo tše poloko le go se diriše kapetele ya go aga polokelo. Mekotla ya polokelo e tshipile ge e bapišwa le polokelo ye e agetšwego ruri. Motšweletši a ka holwa ke tthatlogo ya theko ge dintlha tše phepo le nyako di thabiša. Bothata bjo bo ka hlägišwago ke mekotla ya polokelo ke tshenyego ya boleng bja mabele a a bolokwago mabaka a matelele.

Itšireletša ka Safex (tše ka moso le dikgetho)

Mohola ke gore molemi a ka laola le go šireletša (fokotša) kgonagakotsi malebana le theko. Poelamorago ke gore tšireletšo ye e ja tšelete gore molemi a kgone go diriša tše ka moso (*futures*) le dikgetho (*options*). Balemi bao ba sa itshepego go bapatša mmarakeng wa papatšo ya ka moso (*Safex*) ba hira bagwebi, seo se hlolago ditshenyegelo (tefo).

Diriša lehea la gago bjalo ka furu o rekiše diruiwa.

Diriša dinolofatši tše gago tše poloko.

DINTLHA TŠE DI SELELAGO TŠA GO HLAMA LEANO LA PAPATŠO

Akanya dintlha tše di latelago ge o hlama leano la papatšo:

1

Kgonagalokotsi malebana le tšweletšo

Kgetha dibjalo tše bokgoni bjo boka-onekaone bja go hlola ditseno lenaneong la phetoshopšalo le le dirišwago; kweša kgonagalokotsi ye e sepelelango le tšweletšo ya dibjalo tše.

2

Tlhophollo ya mmaraka

Kgobokanya tsebišo yohle ye e nyakegago go kgona go tše dipetho tše di akantšwego gabotse le gona di kwalago. Ela mmaraka hlolo gabotse gore o tsebe nako ya maleba ya go hlola poelo ye kgolo ye e kgonegago (*maximise profits*).

3

Maemo a letlotlo

Kweša ditshenyegelo tše tšweletšo le dinyakwa tše tshepelo ya kheše polaseng.

4

Maano a papatšo

Fokotša kgonagalokotsi ya dithekero tše di theogago ka go diriša dikontraka tše mabele le ka go laola poloko ya ona.

5

Ditiro le nako

Hlaola dithekotebanyo, dinolofatši tše thekišo le diragoši tše dipetho (*decision triggers*), o be o bee nako ya ditiro (*timeline*) le maikarabelo a bohlokwa a go phethagatša leano la gago.

6

Kakanyetšo

Papatšo ya mabele ke tiro ye e sa kgaotšego; lekola maano a papatšo ngwaga le ngwaga.

Boloka mabele mekoleng ya polokelo.

Rekiša mabele mmarakeng wa "spot market" o reke tše ka moso

Bao ba sa nyakego go boloka mabele a bona, ba ka diriša maano a. Ba rekiša mabele a bona mmarakeng wa semeetseng (*spot market*) ge ba se no a fola ke moka ba reka tše ka moso (*futures*) gore ba dule ba kgokagane le mmaraka. Mohola ke gore molemi o sa kgona go holwa ke tlhatlого ya dithekero le gona ga a lefe ditefo dife le dife tše poloko. Go feta fao balemi ba kgona go bušetša sekoloto ka pela.

Poelamorago ke gore dithekero tše nama le tšona di a fetogafetoga, ka fao ga go na seo se kgonthišago gore theko ya godimo ya nama e tla swarelala mengwageng yeo theko ya lehea e fokolago.

seo se ka amago tshepelo ya kheše ya gagwe ka mokgwa wo mobe.

Diriša lehea la gago bjalo ka furu ke moka o rekiše diruiwa

Balemi bao ba bjalamo lehea le gona ba ruago diruiwa ba ka kgetha go rekiša lehea la bona goba go le leša diruiwa tše bona ge theko ya lehea e fokola mme ba hlola ditseno ka go rekiša diruiwa.

Poelamorago ke gore dithekero tše nama le tšona di a fetogafetoga, ka fao ga go na seo se kgonthišago gore theko ya godimo ya nama e tla swarelala mengwageng yeo theko ya lehea e fokolago.

Kakaretšo

Go bohlokwa go fetiša gore o diriše leano la papatšo le le beilwego ka boitshwaro go šikologa kgonagalokotsi ye e sa nyakegago malebana le theko ya lehea. Go dula o tseba tše mmaraka go ka thuša go kgonthiša tsenelo ya tsebišo ye e nyakegago go ikhola ka phetogo (*tlhatlого*) ya theko. Go feta fao leano la papatšo le swanetše go lekolwa le go fetolwa ka tekanelo go ya ka phetogo ya maemo a hepo le nyako.

Tshireletšo (hedging) ke mokgwa wo mongwe wa go fokotša dikgonagalokotsi mmarakeng wa dipahlko ka go diriša mebaraka ya papatšo ya ka moso (commodity futures exchange markets). Go swana le tirišo ya inšorense ya koloi ye e fokotšago ditshenyegelo tše di ka hlolegago kotsing, batšweletši ba tše temo le bona ba ka diriša mebaraka ya papatšo ya ka moso go šireletša goba go fokotša ditshenyegelo tše di hlolwago ke phetogo ya theko ya dipahlko.

Taodišwana ye e ngwadilwe ke Ikageng Maluleke, Raekonomi yo Monyane, Grain SA. Ge o nyaka tsebišo ya go feta ye, romela imeile go Ikageng@grainsa.co.za.

Pula Imvula's Quote of the Month

Find a group of people who challenge and inspire you, spend a lot of time with them, and it will change your life.

~ Amy Poehler

EE, diriša kapetlele e šele, EUPŠA...

Mo go Pula Imvula ya Agostose 2018 re ile ra ahlaahia potšišo ye: 'Na ke diriše kapetlele e šele goba aowa?' Taodišwaneng ye re šogašoga ntlha ya gore na tirišo ya kapetlele e šele e ka kaonafatša poelo (*rate of return*) ya kapetlele ya gago.

A re ikgakolleng: Tšhelete ye o e hlokago go thoma kgwebotemo le go kgonthiša gore e a swarelala, e bitšwa gape ka lereo le kapetlele. Ka motheo go na le mehuta ye mebedi ya kapetlele. Sa mathomo, go na le kapetlele ya gago – lereo le le šupa tšhelete goba kapetlele ye e tšwago potleng ya gago (mohlamongwe ke tšhelete ye o e bolokilego ka nepo ya go thoma kgwebotemo). Sa bobedi, go na le kapetlele e šele, e lego tšhelete ye o e adima go motho yo mongwe goba mokgatlo.

Taodišwaneng ya Agostose 2018 re ile re kgaola kgang ka go re tirišo ya kapetlele e šele ke morwalo wo o sepelelanago le dikgonagakotsi, ka fao e swanetše go akanywa ka kelohloko. Go feta fao re gateletše tirišo ya tekanyetšo ya tshepelo ya kheše (*cash-flow budget*) yeo e lego bohlokwa go phetha ge eba o tla kcona go bušetša kadimo (e lego yona kapetlele e šele).

Le ge go le bjalo, ntlha ye ke karolo e tee ya potšišo ya gore o diriše kapetlele e šele goba aowa. Karolo ye nngwe ya potšišo ye ke gore na go diriše kapetlele e šele go ka ba le mohola? Go arabal potšišo ye o hloka tsebišo ya letlotlo ye e hwetšwago lenanengtekanyetšo (pego ya maemo a letlotlo) le pegong ya ditseno (pego ya tshepelo ya letlotlo) ya kgwebo ya gago. Ela hloko gore ntle le tsebišo ye e nepagetšego ga o kgone go araba potšišo ye ka nepagalo.

Go phetha ge eba o ka holega ge o adima kapetlele e šele, o swanetše go phetha ge eba tswalo goba poelo ya kapetlele ya gago e a gola (*increase on the rate of return*). Go hlahloša ka mantšu a bonolo: tswalo goba poelo mo e šupa tšhelete ye e tšweletšwago ke peo ya gago ge e bewa ka sephesente – mohlala: ge o bea R100 000 pankeng tšhupatlotlong ya polokelo lebaka la ngwaga, mafelelong a ngwaga woo o amogela R105 000. Tswalo

goba poelo ye e hlotšwego ke peo ya gago go ya ka mohlala wo, ke 5% (diranta tše R5 000 tše di hlotšwego ge di bewa ka sephesente sa R100 000 = 5%).

Madimabe ke gore tswalo goba poelo ya kapetlele ye e bewago boleming mo Afrika-Borwa e tloga e fokola – palogare ya 6% - 7% ka ngwaga, kudu mehuteng ya bolemi bjo bo katologilego (*more extensive types*). Potšišo bjale ke gore na go lema go sa hola molemi? Go na le kgonego ya gore o ka holega bokaone ge o bea tšhelete ya gago mokgatlong wa dipeo moo e ka go hlole-lago tswalo ye e fetago 6% - 7% ntle le kgonagakotsi goba maitekelo afe le afe.

Ka fao wena molemi o swanetše go naganana ka kelohloko ge eba o nyaka go diriše kapetlele e šele, potšišo e le gore na tirišo ya kapetlele e šele e tla kaonafatša tswalo goba poelo ye e hlolwago ke kapetlele ya gago?

**Tšhelete ye o e hlokago
go thoma kgwebotemo le go
kgonthiša gore e a swarelala,
e bitšwa gape ka lereo le
kapetlele.**

A re lebeleleng mohlala wo bonolo. O na le polasa ye nnyane mme o beile R800 000 kgwebong ye. Palo ye e hwetšagalagabong ya maemo a letlotlo goba lenanengtekanyetšo (lebelela taodišwaneng ye e fetilego, 'sekoloto se sekaonekaone ke kheše'). Le ge go le bjalo, ge o phetha gore o ka se loke ge o sa adime tšhelete, nyaka tsebišo ye e tletšego ye e hlokegago o be o akanye le tswalo ye o tlgo e lefa malebana le kadimo. Rerišana le moadimi go theoša kabayo tswalo.

di bewa bjalo ka sephesente sa R800 000, e lego kapetlele ya gago). Se se šupa maemo ao re ka rego ke a mabotse (*positive leverage*).

Ka lehlakoreng le lengwe o ka adima R200 000 fela ka tswalo ya 15%, mme poelo ya polasa e tla ba R75 000 mola tswalo ya R30 000 e lefilwe. Ka fao kabayo poelo ya kapetlele ya gago e tla ba 9,375%. Palo ye e fetwa ke ya kabayo poelo ya mathomo ya 10% malebana le kapetlele ya gago, mme se se šupa maemo a mabe (*negative leverage*). Ka fao go ya ka dipalo tše go ka se be le mohola ge o adima tšhelete go oketša karolo ye e tšweletšago dikgogokgadika. Phetho ya go adima tšhelete e dula e le ya gago. Eupša, elelwaa gore ge o šetše o bušeditše kadimo, maemo a tla fetoga a mabotse.

Dintlha tše pedi tše di huetšago maemo (*leverage*) ke poelo ye e tloga hlolwa ke kgwebjana ye mpsha le kabayo tswalo ye o tlgo e lefa malebana le kadimo.

O ka bona o ka re tše re di boletšego ka godimo di ama teori go fetiša. Ka tebelelo ya tirišo go dula go le kaone go se diriše kapetlele e šele, gobane go ya ka moo re kilego ra bolela taodišwaneng ye e fetilego, 'sekoloto se sekaonekaone ke kheše'. Le ge go le bjalo, ge o phetha gore o ka se loke ge o sa adime tšhelete, nyaka tsebišo ye e tletšego ye e hlokegago o be o akanye le tswalo ye o tlgo e lefa malebana le kadimo. Rerišana le moadimi go theoša kabayo tswalo.

Re a dumela gore ka nako ye nngwe o tla gapeletšwa go adima tšhelete go kgona go sepediša kgwebo ya gago, go swana le go humana kadimo ya tšweletšo goba thušo ya go fediša ditlamorago tša komelelo. Se se ka ba bohlokwa le ge tšhelete ye e adingwago e sepelelana le dintlha tše mpe. Se bohlokwa ke go adima tšhelete ka boikarabelo.

**Taodišwaneng ye e ngwadišwa ke Marius Greyling,
yo mongwe yo a ngwalelago Pula Imvula. Ge
o nyaka tsebišo ya go feta ye, romela imeile go
mariusg@mcaacc.co.za.**

MOTSOTSWANA WA TUMIŠO, LEPHELO LA PEAKANYO

Kamogelo bjalo ka mokgatlo wa diphahlo wo o etago pele, le ge e le morero wa tlhabollo ya dinagengpolasa wo o laolwago gabotse go phala tše dingwe morago ga monamolo wa AgriSeta: Sehlophathuto sa Dukuza.

Ebe e le lethabo le legolo ge ba sehlopha sa Tlhabollo ya Balemi ba lemoga gore ba laletšwe go ba gona Moletlong wa Ngwaga wa AgriSeta wa Dineo tša Phadišo (*Annual AgriSeta Excellence Awards*) mathomong a Oktoboro 2018. Mna Jerry Mthombothi wa ofisi ya Tlhabollo ya Selete ya Nelspruit, o ile a kgethwa go emela sehlopha sa rena. Mna Mthombothi ke Molaodi wa Tlhabollo ya Balemi yo a swerego mošomo wo lebaka le letelele go feta balaodi ba bangwe ba rena.

Moletlong wo wa mabaibai re ile ra thaba go kwa gore Grain SA e tlie go tumišwa ka dineo tše pedi tša tlhompho, e lego:

- Kamogelo bjalo ka **Mokgatlo wa Diphahlo wo o Etago Pele**; le
- Morero wa Tlhabollo ya Dinagengpolasa wo o laolwago gabotse go phala tše dingwe morago ga monamolo wa AgriSeta: **Sehlophathuto sa Dukuza (Best Governed Rural development Project After AgriSeta Intervention: Dukuza Study Group)**.

Re leboga ba AgriSeta go menagane mme re amogetše dineo tše pedi tše ka lethabo. Ba šetše ba dirišana le sehlopha sa Grain SA sa Tlhabollo ya Balemi mengwaga ye mmalwa. Re leboga ka boikokobetšo ge ba bona dikenywa tša peo ya bona mererong ya rena mme re tshepa gore tirišano ya rena e tlo tšwela pele mengwaga ye mentši ye e tlago.

Re leboga ka lethabo le boineelo bja badiredi ba Lenaneotlhabollo la Balemi la Grain SA, ba ba etilwego pele ke Moh Jane McPherson,

bao ba kgathilego tema katlegong ya rena. Re rata go hlompha le balemi ba re šomago le bona. Batho ba ba šomago ka maatla ba, ba diriša sebaka se sengwe le se sengwe se ba se fiwago go ithuta le go itšwetša pele.

Ka ditiršano tša mohuta wo re holofela gore re ka kaonafatša maemo a totodijo ya setšhaba le ya malapa ka go thea dikgwebotemo tša mabele tše di swarelelago. Se re ka se phetha ka go fedisa tlhaelo ya tsebo le go hlama balemi ka bokgoni bjo bo nyakegago le thutelo ye e lebanego, ye e amago dintlha tše mmalwa tše di fapanego tša mešomo le taolo ya polasa.

Katlego e latela tiro

'Katlego ke sephetho sa phethego, kalokano, go ithuta ka diphošo, potegelo, le kgotlelelo.' – Colin Powell

Mantšu a a šupa nnete ya maitekelo a ba sehlopha sa Grain SA sa Tlhabollo ya Balemi. Rena ba Grain SA re leka go thuša go tšwetša phetolo pele le go phethagatša kganyogo ya go thea temo ye e kopantswego le gona e atlegilego. Re nyaka go fedisa ditlhohlo mabapi le totodijo, go thuša bao ba kgonago go diriša naga go itlhelela ditseno, le go kgonthiša bobabaledi bjo bobotse bja methopo ya tlago. Re thabela go šoma temong ka ge e na le bokgoni bja go tša dikqwane tšohle tša tlhabologo dinagengpolasa.

Godimo ga phišego ya rena malebana le phetolo le tlhabollo ya balemi, go na le dintlha tše bohlokwa tše di beilwego go kgonthiša maemo a godimo a phadišo (*excellence*) le botshepegi ao a

bopago motheo wa taolo ye botse yeo lenaneo le le tsebegago ka yona.

Dintlha tše di šetsegago tše di tiišago botshepegi bja lenaneo le re bolelagoo ka lona:

- **Re thušwa ka bottalo ka tšelete le tše dingwe ke ditrasete tša mabele, dikgwebo tša agri le badirišani ba bangwe** bao ba bona ba inetsego go swana le rena go phetha phetolo temong.
- **Se se ra gore ga go hlokege gore re itlholele ditseno, le ge e le go tsena ditiro tša kgwebo go ikhola.**
- **Ga go na seo se re tutuetšago (no ulterior motive)** ge e se go thuša go tšwetša pele le go hlabolla balemi ba Afrika-Borwa ka ge re holofela gore re ka phetha phapano ya go kaonafatša maemo a bona.

'Taolo ye botse' ke eng?

Taolo ye botse e phethwa ka go inela tebelelo ya mokgatlo (*organisational vision*) le ka go dira maitekelo a nnete go hlompha bakgathatema bohole bao ba dirišanago. Taolo ye botse e ama tiro ye e phethwago ka maikešetšo le gona e kgonthišago gore dikgahlego tša bakgathatema di elva hloko le go bonagatšwa mahlahleng a merero. Taolo ye botse e tsebjia ka tirišano, **boarabelo, ponagatšo, neelano, bokgoni, toka le kakaretšo, le gona e hlompha molao le mahlomo a maikešetšo (policy frameworks)**. Taolo ye botse e ela dinyakwa tša mokgatlo tša gonabjale le tša ka moso hloko, mme diphetlo di tšewa ka bohlale.

Sehlopha sa morulaganyo

GRAIN SA: BLOEMFONTEIN

46 Louw Wepener Street
1st Floor
Dan Pienaar
Bloemfontein
9301
► 08600 47246
► Fax: 051 430 7574 ► www.grainsa.co.za

MORULAGANYIMO GOLO

Jane McPherson
► 082 854 7171 ► jane@grainsa.co.za

MORULAGANYI PHATLALATŠO

Liana Stroebel
► 084 264 1422 ► liana@grainsa.co.za

TLHAMO, THULAGANYO LE KGATIŠO

Infoworks
► 018 468 2716 ► www.infoworks.biz

PULA IMVULA E HWETŠAGALA KA MALEME A A LATELAGO:

Sesotho sa Leboa,
Sefakiranse, Setswana, Sesotho,
Seisimane, Sezulu le Sethosa.

Lenaneotlhabollo la Balemi la Grain SA

BALOMAGANYI BA TLHABOLLO

Johan Kriel
Freistata (Ladybrand)
► 079 497 4294 ► johank@grainsa.co.za
► Ofisi: 051 924 1099 ► Dimakatsa Nyambose

Jerry Mthombothi

Mpumalanga (Nelspruit)
► 084 604 0549 ► jerry@grainsa.co.za
► Ofisi: 013 755 4575 ► Smangaliso Zimbili

Jurie Mentz

Mpumalanga/KwaZulu-Natal (Louwsburg)
► 082 354 5749 ► jurie@grainsa.co.za
► Ofisi: 034 907 5040 ► Sydwell Nkosi

Graeme Engelbrecht

KwaZulu-Natal (Dundee)
► 082 650 9315 ► dundee@grainsa.co.za
► Ofisi: 012 816 8069 ► Nkosinathi Mazibuko

Luke Collier

Kapa-Bohlabela (Kokstad)
► 083 730 9408 ► goshenfarming@gmail.com
► Ofisi: 039 727 5749 ► Luthando Diko

Liana Stroebel

Kapa-Bodikela (Paarl)
► 084 264 1422 ► liana@grainsa.co.za
► Ofisi: 012 816 8069 ► Hailey Ehrenreich

Du Toit van der Westhuizen

North West (Lichtenburg)
► 082 877 6749 ► dutoit@grainsa.co.za
► Ofisi: 012 816 8038 ► Lebo Mogatlanyane

Sinelizwi Fakade

Mthatha
► 071 519 4192 ► sinelizwifakade@grainsa.co.za
► Ofisi: 012 816 8077 ► Cwayita Mpotyi

**Articles written by independent writers are
the views of the writer and not of Grain SA.**

Motsotswana wa tumišo, lephelo la peakanyo

Mekgatlo yohle ye e tumišitšwego ka tše e di kgonnego e bontšhwa sebakeng se se kgethilwego.

Dipharologantšo tše di selelago tša taolo ye botse

1. Molao

Taolo ye botse e nyaka mahlomo a molao a a lokilego ao a šireletšago bakgathatema bohole ka botlalo.

2. Ponagatšo

Ponagatšo e ra gore tsebišo e swanetše go hlagišwa ka sebopego se se kwešišegago gabonolo mme e swanetše go humana wa ka tokologo ke bao ba angwago ke maikemišetšo le mekgwa (ya mokgatlo).

3. Neelano (*Responsiveness*)

Taolo ye botse e nyaka gore mekgatlo le ditshepetšo tša yona e be tše di hlamilwego go direla bakgathatema gabotse ka moo go kgonegago.

4. Toka le kakaretšo

Mokgatlo wo o hlagišetšago bakgathatema ba wona sebaka sa go tiiša, go phagamiša, goba go kaonafatša boiketlo bja bona, o bontšha molaetša wo maatla malebana le lebaka la go ba gona ga wona.

5. Boarabelo

Boarabelo ke kokwane ye boholokwa ya taolo ye botse. Mokgatlo o swanetše go arabela diphetho goba ditiro tša wona go bao di ba amago.

6. Tirišano

Tirišano (*participation*) ke kokwane ye nngwe ye boholokwa ya taolo ye botse. Tirišano e swanetše go hlagiša diphetho tše kaonekaone tše di kwešago bakgathatema bohole gore ba a theeletšwa le gona ba a hlompšha.

Nako + Maitekelo = Katlego

Lebaka le lengwe leo le dirilego gore Lenaneo la Grain SA la Tlhabollo ya Balemi le tumišwe ka dineo tše pedi tše di hlomphegago, ke taolo ye botse. Dintla tše di latelago di thušitše tabeng ye:

- Lenaneotlhabollo la Balemi la Grain SA le hlahlwa ke maikemišetšo a a theilwego ke ba mokgatlo wo ka tirišano ya bafi (*donors*) ba wona. Re phegelela **go hlompha mahlomo a a beilwego** le go hlama ditiro tša rena go ya ka ona.
- Re **ineetše ponagatšo** mme re hlamil mokgwa wa sebjalebjale wa go hlagiša dipego. Godimo ga dipego tše di tlwaelegilego tša sebakana (solanka) le tša ngwaga, re na le wepsaete ye e akaretšago mokgwa wa go bega ka go tsebiša le go tsenelelana (*informative and interactive web reporting platform*).
- Re hlamil **lenaneo la data (database)** le le akaretšago dintla tše di amago molemi yo

mongwe le yo mongwe yo e lego leloko. Malebana le balemi bao ba dirišanago Morerong wa Sekhwama sa Mešomo (*Jobs Fund Project*) dintla tše di akaretša seswantšo sa mongwe le mongwe, kopi ya puku/karata ya boitšhupo, kontraka ya Sekhwama sa Mešomo (*JF contract*), ditšupetšo tša GPS (*GPS co-ordinates*) tša mašemo, kopi ya tumelelo ya go dula/diriša (*PTO (permission to occupy)*), le ditlankana tša dipoſiti.

- **Dipego tšohle tše di hlagišwago wepsaeteng** malebana le ditiro, di akaretša dihlophathuto, matšatši a balemi, maeto a go ya dipolaseng, dithuto, maeto a dikolo, maitekelo a taetšo, balemi ba ba tsenego diphadišano tša molemi wa ngwaga, le dikopano tše boholokwa (*strategic*) tše di tsenwego ke badirišani le bakgathatema. Go hlagišwa bohlatse bja tsenelelano ye nngwe le ye nngwe, bjo bo tlaleletšwago ka diswantšo le direjistarla tša tseno, le ge e le pego ka tše di diragetšego lebakeng leo.
  - Re diriša **mokgwa wa tshwaropukutlotlo wo o kwalago le gona o bonagatšago** mme re ikganšha ka dipego tše botse tša bahlakiši tše di šupago phatlalatša gore re diriša tšelete ka kelohloko le ka toka.
  - Badiredi ba Grain SA ba Tlhabollo ya Balemi **ba rulaganyeditše balemi ditšupalelotlo tša TPFA** go ba thuša ka taolo ya ditšhelete. Ditšupalelotlo tše di laolwa le molemi yo mongwe le yo mongwe mme go tšwelešwa dipego beke le beke.
  - Tlhabollo ya motho e boholokwa kudu mošomong wo, mme phedišano ya molemi le ba sehlopha sa Grain SA le yona e boholokwa. Re phegelela go thea mekgwa ye bonolo ya neelano ya go ahlaahla dintla le dithohlo tše di lego gona le go di nyakela tharollo. Ka wona mokgwa wo dikamano le badirišani ba rena, bakgathatema ba bangwe le ba intasteri di boholokwa, gobane **re phegelela go thea mokgwa wa go thekga lenaneo la rena (support system)** le ge e le **kgokagano ya bathuši (network)** go hola molemi yo mongwe le yo mongwe.
- Le ge tumišo e kgotsofatša ka mehla, se e se ke ya ba malebiša a motho le gatee. H. Jackson Brown o re: '*Se šomele tumišo, eupša šoma ka moo mošomo wa gago o ka tumišwago.*' (*Don't do work for recognition but do work worthy of recognition*).

**Athikele e e kwadilwe ke Jenny Mathews,
mokwadi wa Pula Imvula. Fa o tlhoka kitso gape,
o ka romela emeile go jenjonmai@gmail.com.**

THIS PUBLICATION IS
MADE POSSIBLE BY THE
CONTRIBUTION OF
THE MAIZE TRUST